

57.26
6535

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

На правах рукопису
УДК 101.1 : 316 : 930.1

ЕСИПЕНКО Дмитро Миколайович
**СЕНС ІСТОРІЇ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ОРІЄНТИР
ОСОБИ**

Спеціальність 09.00.03 — соціальна філософія та
філософія історії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ — 1999

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана у відділі соціальної філософії та філософії історії Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України

Науковий керівник:
доктор філософських наук Лях Віталій Васильович, завідувач відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України

Офіційні опоненти:
доктор філософських наук, професор Надольний Іван Федотович, професор кафедри соціальної і гуманітарної політики Української академії державного управління при Президенті України;
кандидат філософських наук, доцент Тихоненко Володимир Дем'янович, заступник директора Центру гуманітарної освіти при Президії НАН України

Провідна установа:
кафедра філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться 18 червня 1999 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д 26.161.02 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук в Інституті філософії імені Г.Сковороди НАН України, адреса: 252001, м. Київ – 1, вул. Трьохсвятительська, 4.

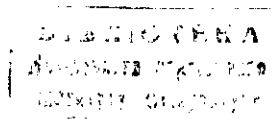
З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України (Київ–1, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розісланий 17 травня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради

Ситниченко Л.А.

125

Актуальність теми дослідження. Прогресивістські концепції ходу історії, які, можливо і не втратили свого значення, продемонстрували певну невідповідність реальним історичним перетворенням, що породили цілу низку проблем, пов'язаних з питаннями про сенс історичного поступу, зокрема, про сенс історії взагалі, про трансформацію світовідчуття в епоху радикальних перетворень, про співвідношення сенсу історії та сенсу буття особи, про місце особистості в хитросплетінні факторів, що зумовлюють еволюцію суспільства. Зазначені питання є актуальними не лише для України. Зрозуміло, що їх розв'язання потребує залучення до теоретичного аналізу, окрім традиційних прогресивістських підходів (німецька класика, марксизм, революційні демократи, зокрема І.Франко "Що таке поступ" тощо), інших точок зору, які поки що, на жаль, частково або навіть повністю не досліджені українською філософською думкою. Мова йде не лише про дослідження сенсу історії та місця в ній особи, здійснених М.Бердяєвим, К.Ясперсом, М.Хайдеггером, О.Шпенглером, А.Тойнбі та ін. Мова повинна йти про вироблення синтетичної, або, як вважав Гегель, конкретної точки зору, яка б поєднувала протилежні підходи, оскільки кожен з них, хоч і однобічно, але істинно відображає той чи інший аспект сенсу історії, її поступу та місця особи в еволюції суспільства.

Друга обставина, яка актуалізує обрану тему, стосується практики викладання історії, соціальної філософії та історіософії, їх виховного значення щодо формування світоглядних орієнтацій особистості. І те, що історія, її вивчення та осмислення має світоглядно-виховне значення, навряд чи викликає сумнів. Адже таке чи інше розуміння сенсу історичного процесу не може не відкривати певні горизонти бачення людиною смислу власного буття. Ефективність виховання історією значно підвищується, якщо вихованець отримує змогу побачити в ній не лише взаємодію об'єктивних надособистісних сил, а й свою власну долю. Проте взаємозв'язок особистої долі та історії все ще залишається складною і актуальною історіософською проблемою.

Ступінь дослідження проблеми. Проблема сенсу історії та його людиновимірності цікавила не лише філософів, а й істориків-професіоналів. Так, М.С.Грушевський ставив питання про сенс історичного процесу як фундаментальну основу поєднання

розрізнених історичних фактів та висунення історичних гіпотез. М.М.Карамзін звертав увагу на необхідність індивідуального або фізіогномічного підходу до історії, оскільки він дає змогу виявити її особистісний вимір.

Як предмет філософського дослідження проблема сенсу історії та його світоглядного значення завжди була привабливою, актуальною, досліджуваною кращими теоретичними силами своєї епохи. Відомо, зокрема, що першими її дослідниками були Гесіод, Геродот, Платон, Фукідід, Арістотель, Плутарх, Тацит, Цицерон, Августин Блаженний. У середні віки та період Нового часу філософами історії були Іоакім Флорський, Віко, Тюрго, Кондорсе, Гердер. Незважаючи на обмеженість історичного досвіду та наукового інструментарію, вищеназвані мислителі досить реалістично обстоювали думку про те, що поза осягненням історії, її уроків і головних висновків побудова будь-яких моделей сьогодення і тим паче майбутнього — приречена на невдачу. І хоч К.Маркс і Ф.Енгельс, як згодом і їх послідовники, називали цих мислителів “ідеалістами у поглядах на історію”, вони все ж підготували основу історичного пізнання, започаткували методологію включення наявних концепцій сенсу історії як в соціальну теорію, так і в соціальну практику.

Природа, сенс, значення історії розглядалась у контексті конфліктної природи суспільних відносин, економічного і соціально-політичного розмежування (О.Тьєррі, Ф.Гізо, Ф.Міньс); пошуку її закономірностей (Ф.Шлоссер, В.Вундт, Брейзіг), місця та ролі в ній економічних та соціально-політичних складових (Е.Маурер, С.-В.Гуго); розробки методів аналізу історичних досліджень (Р.Нібур, Л.Ранке, Д.Грот); створення цілісних моделей всесвітньої історії та їх прояву в окремих регіонах та державах (І.Кант, Г.Гегель, К.Маркс, М.Вебер, В.Дільтей, Р.Колінгвуд, А.Тойнбі, О.Шпенглер та інші).

Марксистський погляд на історію — історичний матеріалізм, який трактував останню як процес послідовної зміни суспільно-економічних формацій, класової боротьби та революцій був безумовно впливовим. В основі історії, вважали засновники марксизму, знаходиться матеріальне виробництво, ефективністю якого визначається міра суспільного процесу, а відповідно і культури і розвитку особистості. Цей підхід до історії був домінуючим, точніше практично єдиним, канонічним у всьому

науково-культурному просторі колишнього СРСР та інших соціалістичних країн.

Серед учених-істориків марксистської орієнтації найбільш авторитетними вважалися праці таких дослідників, як Г.Аптекер, Ж.Брюа, Б.А.Грушин, І.П.Демент'єв, А.В.Єфимов, М.Д.Каммарі, Ф.В.Константинов, Є.А.Косминський, В.В.Косоланов, Є.С.Люмдтян, Е.Ю.Соколов, А.І.Тюменев, М.М.Розенталь, Ю.П.Францев. Певний підсумок переосмислення історіософського блоку марксистського погляду на суспільство підводять роботи Б.Л.Губмана, А.Я.Гуревича, Г.Г.Ділігенського, О.М.Єременко, В.К.Кантора, М.І.Карєєва, В.П.Левіна, Я.О.Лукаsevича, В.С.Малахова, В.М.Межуєва, С.П.Никанорова, Г.С.Померанця, М.С.Плотникова, А.І.Ракитова, Д.Є.Фурмана, Ю.А.Шичалова та інших.

У західній літературі ХХ століття ця проблема розглядалась такими відносно самостійними дослідницькими лініями: аналіз історії як розуміння і переживання (В.Дільтей); розуміння історії як прояву духовного (але не як суб'єктивного, а як об'єктивного) в реальній життєвій практиці (Б.Кроче, Р.Колінгвуд); тлумачення історії як результату діяльності божого провидіння (Ж.Марітен, М.Мюллер); антиісторизм (К.Поппер); історія як вияв ніцшеанської волі до влади (М.Хоркхаймер і Т.Адорно); історія як розумова реконструкція минулого (Р.Арон); світова історія як історія буття народу (М.Хайдеггер); сенс і призначення історії (К.Ясперс); неогегельянство (ідеї лібералізму і кінця історії) (Ф.Фукуяма); визначення контурів постсучасності (Е.Гідденс).

Найбільш відомими в західному науковому світі стали роботи А.Дж.Тойнбі "Дослідження історії", О.Шпенглера "Занепад Європи", К.Ясперса "Сенс і призначення історії", К.Поппера "Відкрите суспільство і його вороги", Е.Гідденса "Постмодерн".

Значну увагу дослідженню історії та її ролі у формуванні культури й духовності народу приділяли українські учені-історики, філософи, правники ХІХ–ХХ століть, зокрема М.Аркас, В.Антонович, М.Грушевський, М.Драгоманов, В.Дорошенко, С.Єфремов, О.Єфименко, Б.Кістяківський, Д.Чижевський, Д.Яворницький та інші. Серед сучасних дослідників слід назвати також В.П.Андрушенка, І.В.Бойченка, М.А.Брайчевського, Г.І.Горак, Л.В.Губерського, В.В.Кизиму, В.І.Купенка, Л.М.Ліпич, М.М.Мокляка, М.І.Михальченка, І.Ф.Надольного, В.Г.Табачковського, В.Д.Тихоненка, В.І.Шинкарука, Т.І.Ящук та ін.

Розмаїття поглядів щодо сенсу історії та його значення у формуванні особистості ставить питання про їх співвідношення та можливе поєднання. Вважаємо, що дане питання свідчить про наявність складної і актуальної проблеми синтезу найбільш фундаментальних вимірів сенсу історії, виявлених у світовій та вітчизняній філософії.

Огляд літератури з розглядуваної теми свідчить також про те, що сенс історії як філософська проблема нерозривно пов'язаний зі світоглядним знанням. Проте механізм цієї взаємопов'язаності, на нашу думку, є не досить вивченим. Вважаємо, що і тут існує значна теоретична проблема, в основі якої стоїть питання про зв'язок сенсоісторичних уявлень з головними типами та модифікаціями суспільного світогляду. Адже розгляд світоглядних орієнтирів особи потребує певного ідеального масштабу, яким є теоретичний концепт "суспільний світогляд". Саме на його фоні можливе висвітлення сенсу історії як світоглядного орієнтиру особистості.

Нарешті, проблемні поля пропонованої роботи окреслюються питаннями про взаємозв'язок сенсу історії та сенсу буття особистості, історичної необхідності та особистої долі, свободи вибору та відповідальності. Все це спонукає дослідити особистісні виміри сенсу історії, залучивши до методологічних засад такого дослідження екзистенціальні принципи долі (аналог історичної необхідності в прогресивістських теоріях), свободи (не лише як протилежності необхідності, а як визначальної форми буття, на яку приречена людина), відповідальності як синтезу долі та свободи.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є філософсько-світоглядні виміри сенсу історії.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є сенс історії як світоглядний орієнтир особи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головною метою роботи є аналіз головних типів розуміння сенсу історії, їх впливу на суспільний світогляд та на світоглядну орієнтацію особистості. Здійснення цієї мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- дослідження історико-філософських вимірів проблеми сенсу історії;
- визначення місця та ролі сенсоісторичних уявлень в різноманітних формах суспільного світогляду;
- аналіз впливу суспільно-світоглядних уявлень про сенс істо-

рії на визначення особою сенсу власного буття, на вибір світоглядних орієнтирів життєдіяльності.

Методологічна основа дослідження. У своїй теоретичній основі дисертація побудована на наукових здобутках вітчизняних та зарубіжних філософів, істориків, соціологів, політологів, педагогів. Автор намагався врахувати весь спектр підходів до розуміння історії, які склались в сучасній науці. Серед зарубіжних авторів, розвідки яких так чи інакше осмислювались і переосмислювались автором, слід назвати насамперед роботи В.Дільтея, Б.Кроче, Р.Колінгвуда, К.Поппера, М.Хайдеггера, А.Дж.Тойнбі, К.Ясперса. Серед вітчизняних — М.С.Грушевського, Д.І.Чижевського, В.П.Андрушенка, І.В.Бойченка, Г.І.Горак, Л.В.Губерського, М.І.Михальченка, М.М.Мокляка, В.С.Пазенка, В.І.Шинкарука, Т.І.Ящук та ін.

Методологічну основу дослідження складають принципи порівняльності, науковості, системності, історизму, соціальності та гуманізму.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті головних типів розуміння сенсу історії, їх впливу на утворення домінуючих форм суспільного світогляду та механізмів трансформації останніх у сенсоісторичні орієнтири буття особистості.

До основних елементів новизни, зокрема, належать:

- виявлення та аналіз головних типів розуміння сенсу історії найбільш яскравими представниками світової філософії (повернення до витоків; рух до фінальної мети; збереження константності моральних імперативів; здійснення накреслень абсолютної ідеї або провидіння; наближення до “царства свободи” та подолання відчуження; творчість конкретних особистостей, що адекватно відповідають на виклики “пограничних ситуацій” тощо).

- доведено, що основні типи розуміння сенсу історії є абстракціями, котрі демонструють тенденцію до зближення, яка, на думку дисертанта, свідчить про необхідність їх синтезу у цілісну, конкретну теоретичну концепцію. Проте здійснення даної синтетичної тенденції на теоретичному рівні стикається з небезпекою еkleктизму. Показано, що даний синтез можливий і реально здійснюється на індивідуально-практичному рівні життя конкретної особистості, яка несподіваними поворотами долі спонукається до вибору та суміщення теоретично недотичних фрагментів бачення сенсу історії та сенсу власного буття;

■ розкрита та обґрунтована роль основних форм розуміння сенсу історії як типоутворюючих факторів щодо головних різновидів суспільного світогляду — міфологічного, релігійного, сайєнтистського та теоретико-філософського в різноманітності їх підвидів. Філософський світогляд у його головних підвидах найбільш адекватно репрезентує метафізичний вимір історії (І.Кант) або її розум (М.Бердяєв), пропонуючи головні варіанти відповідей на взаємні питання історіософії. Головна функція цих відповідей — бути орієнтирами особистісного вибору в “пограничних ситуаціях”, в умовах “виклику”, “бездомності”;

■ показано, що сенсоісторичні фрагменти суспільного світогляду трансформуються у форму особистісних орієнтирів під впливом емпіричних та позаемпіричних (метафізичних) факторів “пограничних ситуацій”. Емпіричні фактори ситуації спонукають до пошуку нових метафізичних підстав буття, спричиняючи дисгармонію внутрішнього світу особи, дискомфорт світовідчуття, пов’язаний із втратою базових цінностей та сенсу власного буття. Вибір напрямів, цілей та емпіричних засобів виходу з “пограничної ситуації” виявляється обумовленим вибором вищого порядку вибором тих чи інших відомих протягом століть варіантів відповідей на метафізичні питання, які складають світоглядний контекст ситуації. Всі ці відповіді імпліцитно містяться у змісті головних уявлень про сенс історії взагалі;

■ в дисертації висувається і обґрунтовується думка про наявність у світогляді суспільства та особи неконвертованих і неусвідомлюваних архетипів, що обумовлюють визнання переваги певного вибору метафізичних підстав. Висувається гіпотеза, що такі архетипи носять релігійно-міфологічний характер, мають форму пересудів (забобонів), що оберігають від знесмилення історії, буття особи та людського роду.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати дослідження сприятимуть поглибленому розумінню людино-творчого потенціалу історії, його ролі у вихованні молоді; вони матимуть значення для оптимізації процесу викладання історії і суспільствознавства в закладах освіти, можуть використовуватись в реальному процесі виховання молоді історією, у формуванні історичної свідомості, пам’яті, культури, громадянськості і патріотизму.

Апробація дослідження. Головні ідеї дисертації доповідалися автором на наукових конференціях, семінарах, круглих столах Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України: “Специфіка предмету історії філософії” (листопад 1996 року), “Християнство в контексті української культури” (листопад 1997 року), “Цивілізація на роздоріжжі: пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів” (листопад 1998 року), “Християнство і духовність України” (листопад 1998 року); на зустрічах науковців та викладачів на круглих столах, методологічних семінарах “Проблеми гуманізму в сучасному світі (вересень 1997 року), “Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії” (жовтень 1997 року), “Панорама сучасної зарубіжної філософії: методологія осмислення” (травень 1998 року).

Структура та обсяг роботи визначені метою і завданнями дослідження. Дисертація включає вступ, три розділи, висновки, список літератури. Обсяг дисертаційної роботи 176 сторінок.

Дисертація затверджена і рекомендована до захисту на засіданні відділу соціальної філософії Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України.

ГОЛОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** вміщено згадану характеристику дисертаційної роботи, визначення актуальності та ступінь досліджуваної теми дисертації, сформульовано мету та головні завдання наукового дослідження, показано його наукову та практичну новизну, визначено рівень реалізації та впровадження наукових розробок, наведено апробації та публікації результатів наукових досліджень, відмічено конкретний особистий внесок дисертанта в розробку наукових результатів, які винесено на захист, нарешті, окреслено методологію, метод дослідження предмета та об’єкта дисертаційної роботи.

У **першому розділі “Історико-філософські виміри проблеми сенсу історії”** віднайдені та проаналізовані головні типи розуміння сенсу історії, що знайшли своє відображення у творах найбільш яскравих представників світової філософії. Показано, що той чи інший тип бачення сенсу історичного процесу майже однозначно корелюється з образом часу, оцінкою його модусів (минулого, теперішнього,

майбутнього), з уявленнями про форму плину історії (коловорот, прогрес, регрес). Так, регресивістські уявлення античності (Гесіод, Платон та ін.) обертаються психологічно-особистісним тяжінням мислителів до минулого як чогось більш високого, більш бажаного, ніж теперішнє і майбутнє. Таке тяжіння трансформує уявлення про форму плину історії. Регрес перетворюється на коловорот. Сенс історії реалізується в особистісно значиму концепцію переселення індивідуальних людських душ, їх коловороту в світі.

Далі, повертає до себе увагу фіналістський прогресизм (А.Августин), за яким образ історії є пряма часова лінія, яка має початок і кінець. Сукупність часових модусів, серед яких головним є майбутнє, збігається зі структурою унікальної людської душі. Сенс історії мислиться як наближення до фінальної мети. Сама ж історія є процес поширення віри і росту Града Божого. Історіософська концепція Августина цікава, перш за все, тим, що одна з перших ввела до обігу ідею прогресу людської історії, розглядуваної у всесвітньо-історичному масштабі.

У розділі розглядаються також ідеї просвітників, за якими сенс історії полягає не у наближенні до “царства віри”, а у побудові “царства розуму”, заснованого на прогресі науки (Тюрго, Кондорсе). Прогресизм Нового часу співіснує з концепціями коловороту (Віко), за якими історія не має фінальної мети, а її сенс полягає у збереженні роду людського. Дані ідеї знаходять своє нове багатобічне висвітлення в німецькій класичній філософії. Кант, Фіхте та інші майже одностайно стверджують, що метою історії є досягнення вічного миру, єдності людей та свободи на основі відтворення та збереження константності моральних засад людського співжиття. Саме це і складає сенс історії за І.Кантом. Гегель — прогресист, його історизм є оптимістичним. Витоком та кінцевою метою історичного поступу є “абсолютна ідея”, або “ідея як така”, а сенсом історії — її самопізнання через посередництво людей, для яких участь у процесі самопізнання ідеї обертається прогресом в осягненні відчуження, в “омолодженні” духу.

Гегелівське розуміння сенсу історії знаходить своє відображення у своєрідній концепції ролі особистості, на яку звертає увагу К.Ясперс. Людина з точки зору гегелівського розуміння історичного поступу виявляється абстрактною клітиною людського роду, маріонеткою абсолютної ідеї. Саме за це звинувачують Гегеля у

1

тоталітаризмі К.Поппер та в ідеалізмі К.Маркс. Якщо за К.Марксом сенс історії полягає у подоланні відчуження на основі перетворення матеріальних підстав суспільного буття та у наближенні до “царства свободи”, то за К.Поппером сенсу в історії взагалі не існує. Він є в людині, яка здатна стати творцем власної долі.

Як і Бердяєв, Сартр, а раніше Гегель, Маркс та інші, К. Ясперс живо цікавиться проблемою відчуження, яку розглядає у контексті проблеми сенсу історії. Засобом подолання відчуження він вважає істинну комунікацію, в основі якої лежить філософська віра. Поступове подолання відчуження на основі росту істинної комунікації, що в свою чергу базується на поширенні філософської віри і складає, за Ясперсом, сенс історичного процесу.

Доведено, що спонтанний “порив” Шпенглера, “виклик” Тойнбі, “погранична ситуація” Ясперса так, чи інакше пов’язується з категорією “страх”. Наголосимо цю обставину. Адже свідчить вона про наявність в історії суто індивідуалістського виміру. Клас, страта, суспільство не знають страху, як не знає його класичний герой — гвинтик суспільного цілого. Страх — суто індивідуальна риса. Історія — персоналістична, має особистісний характер. Для кого існує історія? — запитус О. Шпенглер. Питання виглядає парадоксальним. Безсумнівно, для кожного, оскільки будь-яка людина є учасником історії. Але велика різниця, чи живе хтось з постійним враженням, що його життя є елементом в значно більш широкій біографії, що розпростерлася над сторіччями і тисячоліттями, чи він відчуває себе як щось само в собі заокруглене і замкнуте.

Персоналістський підхід до історії дає змогу витлумачити її сенс як дещо не лише віддалене у майбутньому чи минулому, а і як присутнє у теперішньому. Смысл історії — культура, творчість, здійснювана конкретними, “тут-і-тепер” діючими індивідами, які і вносять сенс у історію, відповідаючи на “виклики” пограничних ситуацій.

Таким чином, основні типи розуміння сенсу історії є абстракціями, що притягуються одна до одної, демонструючи синтетичну тенденцію. Проте здійснення даної синтетичної тенденції на теоретичному рівні стикається з небезпекою еклєктизму. Показано, що даний синтез можливий і реально здійснюваний на індивідуально-практичному рівні життя конкретної особистості, яка несподіваними поворотами долі спонукається до вибору та

суміщення теоретично недотичних фрагментів бачення сенсу історії та сенсу власного буття.

Другий розділ “Сенс історії як типоутворюючий чинник суспільного світогляду” присвячений аналізу питання про те, яким чином ті чи інші уявлення про хід історії, її рушійні сили та сенс здатні конститувати той чи інший тип світогляду. З позиції даного питання здійснено перегляд наявних в літературі концепцій суспільного світогляду, його типів — міфологічного, філософського, релігійного, сайєнтистського. Здійснена спроба визначити загальну структуру суспільного світогляду з метою встановлення у ньому місця сенсо-історичних уявлень та розкриття механізмів світоглядної орієнтації особистості.

Показана взаємозалежність бачення сенсу історії та головних типів світогляду у плані висвітлення місця людини у світі, можливостей її діяльності, свободи. Так, тоталітарне (К.Поппер) забарвлення дійсно конституюється образом сенсу історії, який вноситься в неї певним надособистісним началом (Спіноза, Гегель, марксизм) . Природно — закономірний рух історії з “ царства необхідності” у “царство свободи” спонукає індивідів до відповідних дій у напрямку здійснення жорстких законів історії. Подібне знаходимо і в теологічній історіософії. Тут есхатологічний погляд на історію великою мірою конститує відповідний тип світоглядних уявлень про світ людини та її місце. У персоналістськи орієнтованих філософських доктринах, наприклад, в екзистенціалізмі, де сенс історії трактується як привносимий неповторно-індивідуальною особистістю, світогляд отримує демократичні риси. Тут одиничне (особа) мислиться умовою цілого, тоді як в першій групі ціле подавляє індивідуальне.

На основі розгляду питання про роль сенсоісторичних уявлень щодо конституювання певного типу світобачення взагалі вдалося сформулювати таке визначення світогляду: світогляд — це сукупність усвідомлюваних та неусвідомлюваних архетипів, вірувань, уявлень, міфологем, знань людини про навколишній світ (природа, історія, дух), про себе (походження, призначення, належний спосіб буття), та про наявні і можливі відношення людини до світу і світу до людини.

Таким чином, у структурі світогляду, і це відображено у запропонованому нами його визначенні, відобразились три принципові виміри. Перше, це світовимірність світогляду — усвідомлювані та неусвідомлювані інтенції людини, центровані на

зовнішньому світі — духовному, природному, історичному. Друге, це особовимірність світогляду, уможливлена особистим відзеркаленням світу. Зазначимо, що і світ, про який йшлося вище, точніше, уявлення про нього, має передумовою відзеркалення особистості. Третє, сама ця взаємообумовленість світо- та самобачення втілюються в третьому вимірі світогляду — рефлексії та розумінні людьми одночасно світу і себе, відношень між світом і собою, в здатності до висунення цілей, ідеалів, до підбору засобів діяльності у світі, до орієнтації, до здатності враховувати зміни у собі, здатності діяти доречно, мудро. Такою нам уявляється загальна структура суспільного світогляду, яка, звичайно, в природі, подібно ідеальному газу, не зустрічається, але дозволяє дещо зрозуміти стосовно індивідуальних світоглядів, носіями яких є кожен з нас.

У третьому розділі “Сенс історії та сенс буття особи: доля, свобода, вибір” досліджується взаємозв’язок між наявними в філософії відповідями на сенсоісторичні питання та їх особистісними модифікаціями. Сенс історії як компонент суспільного світогляду не може бути чимось виключно зовнішнім по відношенню до особистості, оскільки людина, інтегрована в суспільний поступ, є його учасником, зрештою, — в умовах освітнього процесу стикається з історією як з навчальною дисципліною. За яких умов історія (у тому числі і як навчальна дисципліна) може чомусь навчити людину, сформувати особистість, здатну до відповідального вибору в граничних ситуаціях? В розділі проводиться думка, за якою виховний потенціал історії, орієнтаційна функція її сенсу можуть бути осмислені за умови введення в обіг відносно нових для нашої наукової традиції понять, зокрема поняття долі.

“Доля” як поняття історіософії, досить розповсюджене в колах західних науковців, надає певні можливості для особистісно-вимірною розгляду всесвітньо-історичного процесу і досить тісно стикається з проблемами аутентичного марксизму, який, на думку дисертанта, є ідеогенним фактором концепцій ролі індивіда в історичному процесі (К. Поппер, М. Вебер, П. Сорокін та ін.).

На основі аналізу наявних в літературі думок про взаємозв’язок сенсу історії та сенсу особистого буття показано, що хід історії характеризується двома важливими обставинами. По-перше, періодами її еволюційного або “нормального” (Г. Кун) розвитку, коли останній здійснюється начебто автоматично,

злагодженою співпрацею членів суспільства. У такі періоди історія не помічає видатних особистостей, більш того, вона не потребує їх. Роль особи у такі періоди історії зводиться до підтримання введеного порядку речей. Суспільно-історична доля особистості співпадає з долею соціуму, “гвинтиком” якого вона уявляється, волю якого виконус. Доля суспільного цілого, у яке гармонійно вписується особа, стає долею особи, детермінує її життєдіяльність, визначає ступінь її свободи. Суспільне ціле визначає спектр можливостей, наданих особі, індукує інтенції на віддання переваги їм чи іншим.

У періоди “нормального” розвитку історії виробляється своєрідний вимір масштабу особистості. Найбільш масштабними особистостями у такі періоди є ті, хто, обмежуючи свою власну індивідуальну свободу, найбільш повно виражають суспільну долю, суспільну необхідність. Смісл буття особи, як він вбачається останній, цілком покладається суспільним цілим, яке стає міцним ґрунтом особистості, має доленосне значення.

Друга обставина, що характеризує хід історії, полягає у тому, що остання має революційні, “ненормальні” (Т. Кун), зламні періоди. У різних філософських традиціях ці періоди позначаються різними термінами, які, звичайно ж, відображають певні смислові відтінки бачення сутностей цих періодів різними мислителями (революція, історична (погранична) ситуація, виклик, втрата “ґрунту”, “бездомність” тощо). Доведено, що сутністю вищезазваних ситуацій є відчуження і знесмилення (абсурдизація) буття, які сприймаються особою як виклик долі.

Якщо доля є індивідуальним проявом історичної необхідності (незважаючи на те, як вона представлена -- закон, напередвизначення, логос, дао тощо), виникає питання можливості такого виміру сенсу історії, як свобода. Яким чином можлива свобода, котра постає у багатьох концепціях головним аспектом смислу історії? В дисертації проведено розмежування двох видів волі — зовнішньої і внутрішньої. На основі аналізу класичних праць А. де Токвіля описані головні перепони, які стоять на заваді зовнішній свободі і рефлектуються у внутрішньому світі особи. Проаналізована також протилежна позиція, притаманна Е. Фромму, який наголошує на внутрішніх механізмах ескапізму (втечі від свободи).

У зв'язку з проблемою зовнішньої-внутрішньої свободи ставиться і аналізується питання про їх сутність — свободу волі.

1

Свобода волі постає як можливість різноманітних дій, якщо поняття свободи розглядається не лише у якості негативного (свобода від чогось, відсутність фізичної залежності, про яку йшлося вище), але і як позитивне (свобода для самоздійснення, самопокладання, творчості, здійснення нових планів). А це означає інакший, відмінний від природно-фізичного або причинно-наслідкового (І.Кант), спосіб буття людини. Проблема свободи волі постає у своєму метафізичному вимірі, перетворившись у питання про фізичну необумовленість волі іззовні та про її самопринципну, автономну (самозаконну) силу.

Таким чином, сенс історії дійсно є метафізичним орієнтиром особистості, “закинутої” у пограничну ситуацію, у стан “бездомності”, оскільки саме сенс найбільш адекватно мотивує вольовий вибір подальшого шляху. Сенсоісторичні фрагменти суспільного світогляду трансформуються у форму особистісних орієнтирів під впливом емпіричних та позаемпіричних (метафізичних) факторів “пограничних ситуацій”. Емпіричні фактори ситуації спонукають до пошуку нових метафізичних підстав буття, спричиняючи дисгармонію внутрішнього світу особи, дискомфорт світовідчуття, пов’язаний із втратою базових цінностей та сенсу власного буття. Вибір напрямів, цілей та емпіричних засобів виходу з “пограничної ситуації” виявляється обумовленим вибором вищого порядку -- вибором тих чи інших відомих протягом століть варіантів відповіді на метафізичні питання, які складають світоглядний контекст ситуації. Всі ці відповіді імпліцитно містяться у змісті головних уявлень про сенс історії взагалі.

■

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити висновки, що “сене історії” як категорія соціальної філософії визначається своєрідною специфікою, яку складають певні характеристики багаторівневих систем соціальних взаємозв'язків, що позначені певним сенсом з огляду на ціннісні чинники дій індивідів, які можуть включити в себе найрізноманітніші елементи соціального буття та взаємодії: взаємодії суб'єкт-суб'єктного або ж суб'єкт-об'єктного характеру, взятих, в свою чергу, абстрактно, або ж в просторово-часовому вимірі.

Категорія “сене історії” з огляду на її приналежність до соціальної філософії містить у собі і поняття щодо специфіки та особливостей розвитку складного взаємовідношення різних систем смислів та цінностей, що відображають позитивність або ж негативність змін у розвитку людської цивілізації.

Поняття “сене історії” має і численні історико-філософські виміри. Процес формування змісту поняття носить історичний характер й відтворює усю складність розвитку розуміння людством специфіки історичного процесу.

До чинників, що історично формують розуміння змісту досліджуваного поняття, відносяться взаємозалежність часу та простору в свідомості особи, активність суб'єкта соціальної дії, означення вільного спрямування діяльності такого суб'єкта, константність моральних імперативів у взаємозалежності духовного світу індивіда зі світом природи і соціуму, означення процесу самоздійснення індивідом “родового ества”, стан соціально-економічного існування цивілізації, сучасна специфіка взаємозалежності “індивід — суспільство — історія” та багато інших.

Усвідомлювані чи неусвідомлювані ідеї про сене історії, її рушійні сили та спрямованість однозначно впливають на світоглядні уявлення про сене буття народу, його долю та існування особистості. Сенеоісторичні образи посідають значне місце у структурі всіх типів суспільних світоглядів. Залежно від того чи іншого бачення образу історії та її сенсу формується певний тип світогляду, який домінує в тому чи іншому суспільстві.

З огляду на це надзвичайно важливою є теза про існування у світогляді суспільства та особи неконвертованих і часом навіть неусвідомлюваних архетипів, схем, шаблонів дії, моделей

поведінки, які за певних обставин обумовлюють вибачення переваги відповідного вибору метафізичних підстав. Такі архетипи мають різний характер: від релігійно-міфологічного до науково-теоретичного. Їхнє визначення полягає саме у забезпеченні та оберіганні людської особистості від знесмислення власного існування, сенсу історичного буття.

Сенс історії як світоглядний орієнтир особи в ситуаціях невизначеності вмотивовує особистісний вибір, забезпечуючи свободу волі, а отже, моральної відповідальності за цей вибір. Розгляд наявних варіантів відповідей на питання про умови вільного вибору приводить до твердження про те, що найбільш вагомим його умовою є саме сенсозначима мотивація особи. Це підтверджує особливу роль сенсоісторичних уявлень у процесі формування світоглядної орієнтації особи в проблемних ситуаціях її існування.

Автор добре розуміє, що здійснене ним дослідження не дає вичерпних відповідей на всі питання, які виникали в його ході. Передусім це стосується питань про зміст проміжних концепцій сенсу історії. Зроблена у роботі спроба асимілювати семантичний ряд понять, пов'язаних з концептом "погранична ситуація", також потребує свого подальшого розвитку, оскільки головна увага зверталась на їх тотожність, але, на нашу думку, варто звернути увагу і на відмінності між ними. Потребує також більш ґрунтовного розгляду проблема внутрішніх мотивів особистісного вибору, а саме небезпек індетермінізму та паралічу волі. Бажана більш детальна аргументація та верифікація гіпотези про міфологічно-релігійний характер факторів, убезпечуючих від абсурдизації суспільного процесу.

Головний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Єсипенко Д.М. Місце сенсоісторичних уявлень в різних типах суспільного світогляду // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.В.Лях. — Вип. 2. — К.: Стилос, 1998. — С. 63–79.

2. Єсипенко Д.М. Граничні ситуації та їхній вплив на сенсоісторичні чинники індивідуального світогляду // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.В.Лях. — Вип. 3. — К.: Укр. Центр духов. культури, 1999. — С. 142–155.

3. Єсипенко Д.М. Формування змісту поняття “сене історії” в історії філософії // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.В.Лях. – Вип. 4. – К.: Укр. Центр духов. культури, 1999. – С. 79–86.

4. Єсипенко Д.М. Сене історії та сене буття особи: доля, свобода, вибір // Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії: Зб. статей. – Вип. 1. – К.: Заповіт, 1998. – С. 18–19.

5. Єсипенко Д.М. Сене історії як предмет історико-філософського дослідження // Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії: Зб. статей. – Вип. 1. – К.: Заповіт, 1998. – С. 63–64.

6. Єсипенко Д.М. Сене історії як формоутворюючий чинник суспільного світогляду // Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії: Зб. статей. – Вип. 1. – К.: Заповіт, 1998. – С. 84–85.

7. Єсипенко Д.М. Соціально-філософські проблеми дослідження сенсу історії // Цивілізація на роздоріжжі: пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів: Зб. статей. – Вип. 2. – К.: Заповіт, 1998. – С. 20–23.

8. Єсипенко Д.М. Проблеми гуманізму та формування поняття “сене історії” в концепції Дж. Віко // Цивілізація на роздоріжжі: пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів: Зб. статей. – Вип. 2. – К.: Заповіт, 1998. – С. 46–49.

Анотація

Єсипенко Д.М. Сене історії як світоглядний орієнтир особи. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії. Інститут філософії імені Г.Сковороди НАН України. Київ, 1999.

В дисертації аналізуються основні типи розуміння сенсу історії, їхній вплив на суспільний світогляд та на світоглядну орієнтацію особистості, визначається місце та роль сенсоісторичних уявлень у різноманітних формах суспільного світогляду. Досліджується вплив суспільно-світоглядних уявлень про сене історії на визначення особою сенсу власного буття, на вибір світоглядних орієнтирів життєдіяльності. Обґрунтовується роль основних форм розуміння сенсу історії як типотворюючих чинників щодо головних типів суспільного світогляду: міфологічного, релігійного, сайєнтистського та теоретико-філософського.

В дисертації показано, як емпіричні фактори життєвої ситуації спонукають до пошуку нових метафізичних підстав буття, обґрунтовується думка про можливість наявності у світогляді суспільства та особи неусвідомлених архетипів, що також зумовлюють вибір особою певних метафізичних підстав.

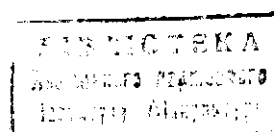
Ключові слова: особа, суспільство, сене буття, сене історії, світогляд, світоглядна орієнтація, світовідчуття, суспільний світогляд, свобода, доля, свобода вибору, свобода волі, історіософія, базові цінності.

Аннотация

Єсипенко Д.Н. Смысл истории как мировоззренческий ориентир личности. Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 — социальная философия и философия истории. Институт философии имени Г.Сковороды НАН Украины. Киев, 1999.

В диссертации анализируются основные типы понимания смысла истории, их влияние на общественное мировоззрение и на мировоззренческую ориентацию личности. В работе исследованы

основные историко-философские измерения проблемы смысла истории, определено место различных представлений о смысле исторического процесса в различных формах общественного мировоззрения. Обосновано и выявлено своеобразие влияния общественно-мировоззренческих представлений о смысле истории на выбор личностью смысла своего собственного бытия.

В процессе исследования выявлены механизмы трансформации общественно-мировоззренческих представлений в жизненную позицию личности. Проанализированы основные типы понимания смысла истории, выработанные выдающимися представителями мировой философии на протяжении ее исторического развития, выявлена тенденция к их сближению, обоснована необходимость их синтеза в единую целостную теоретическую концепцию. В диссертации показано, что в философском мировоззрении представлено трансцендентное измерение историософии, которое может служить ориентиром личностного выбора.

Обосновывается мысль, что элементы общественного мировоззрения, касающиеся смысла истории, трансформируются в форму личностных ориентиров под влиянием как эмпирических, так и внеэмпирических факторов. Выбор направления, целей и практических способов формирования мировоззренческих ориентаций личности обусловлен выбором высшего порядка: обращением к теоретико-философскому мировоззрению.

В диссертации высказывается мысль о возможности наличия в мировоззрениях общества и личности бессознательных архетипов, которые обуславливают выбор тех или иных метафизических оснований, выдвигается гипотеза о том, что такие архетипы имеют религиозно-мифологический характер и служат своеобразным предохранителем против возможных тенденций обесмыслить историю, бытие личности и человечества в целом.

Ключевые слова: личность, общество, смысл существования, смысл истории, мировоззрение, мировоззренческая ориентация, общественное мировоззрение, мироощущение, свобода, судьба, свобода выбора, свобода воли, историософия, базовые ценности.

Annotation

Yesypenko D.M. The sense of history as a person's *Weltanschauung* orientator. The manuscript.

Thesis for Doctor's degree in Philosophy by speciality 09.00.03 Social Philosophy and Philosophy of History. G.Skovoroda Institute of Philosophy. National Academy of Sciences. – Kyiv, 1999.

The manuscript of the dissertation is to be defended on analysis of the main types of understanding the sense of history, their influence on social *Weltanschauung* and a person's *Weltanschauung* orientation; definition of the place and role of ideas about the sense of history in different forms of social *Weltanschauung*. The influence of social and *Weltanschauung* ideas about the sense of history on a person's determination of his own being, on a choice of *Weltanschauung* orientators of vital activity is investigated. The role of the main forms of understanding the sense of history as type-forming factors for main varieties of social *Weltanschauung*: mythological, religious, scientific, and theoretical and philosophical is substantiated.

One can see in the manuscript of the dissertation how empirical factors of real situation make one search for new metaphysical grounds of being; substantiation of the conception about the possibility that there are indeliberate archetypes, which also cause a choice by a person of certain metaphysical grounds in *Weltanschauung* of a society and a person.

Key words: person, society, sense of being, sense of history, *Weltanschauung*, *Weltanschauung* orientation, attitude, social *Weltanschauung*, freedom, fate, freedom of choice, freedom of will, *historiosophia*, basic values, social *Weltanschauung*.